The Gleaner

Vol 14 (1977)

Το «Εξ Αμερικής Φιλελληνικόν Τυπογραφείον»

Σόφη Παπαγεωργίου

doi: [10.12681/er.373](https://doi.org/10.12681/er.373)

To cite this article:

Παπαγεωργίου Σ. (1977). Το «Εξ Αμερικής Φιλελληνικόν Τυπογραφείον». *The Gleaner*, 14, 77–92.
<https://doi.org/10.12681/er.373>

ΤΟ «ΕΞ ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ»

Τὸ «Ἐξ Ἀμερικῆς Φιλελληνικὸν Τυπογραφεῖον»* εἶναι τὸ πρῶτο καὶ μοναδικὸ τυπογραφεῖο ποὺ ἱδρύσαν οἱ ἱεραπόστολοι στὴν Ἑλλάδα. Λειτουργήσῃ στὰ χρόνια 1831-1837, σὲ τρία διαδοχικὰ μέρη, τὴν Τή-νο, Ἀθήνα καὶ Σύρο καὶ οἱ ἱδρυτὲς καὶ διευθυντὲς του ἦταν Ἀμερικανοί, μέλη τῆς Domestic and Foreign Missionary Society (σὲ συντομία: DFMS). Ἡ ἐταιρεία αὐτὴ εἶχε ἱδρυθεῖ τὸ 1820 μὲ σκοπὸ τὴ διά-δοση τῶν διδασμάτων τῆς Προτεστάντικῆς Ἐπισκοπικῆς Ἐκκλησίας ὅχι μόνον στὸ ἐσωτερικὸ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλους μακρινούς τόπους. Τὴν ἱεραποστολικὴ δουλειὰ στὴν Ἑλλάδα τὴν ἀνέ-λαβαν γιατί τὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τὴν θεωροῦσαν ἀδελφὴ Ἐκκλησία ποὺ καθὼς εἶχε ζήσει ἐπὶ τόσους αἰῶνες κάτω ἀπὸ τὴν κατα-πίεση τῶν κατακτητῶν πίστευαν ὅτι εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ πνευματικὴ ἀνα-γέννηση.

Τὸ 1827 σημειώνει γιὰ πολλὰς ἀμερικανικὰς ὁρησκευτικὰς ἐταιρεῖας τὴν ἀρχὴ συστηματικῆς ἱεραποστολικῆς δράσης¹. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅμως πρέπει νὰ πούμε ὅτι οἱ Ἐπισκοπικοὶ δὲν εἶχαν σὰν στόχο τους νὰ προσηλυτίσουν κανέναν — ἀν καὶ στὰ χρόνια ποὺ ἦταν στὴν Ἑλλάδα δέχτηκαν πολλὰς ἐπιθέσεις γιὰ τὶς δῆθεν προσηλυτιστικὰς ἐνέρ-γειες — ἀλλὰ μόνον νὰ προσεγγίσουν τοὺς Χριστιανούς ἀδελφούς τους φιλικὰ καὶ νὰ προσφέρουν βοήθεια σ' ὅσους τὴ χρειαζόταν. Πίστευαν ὅτι ἡ Θεία Πρόνοια τοὺς καλοῦσε νὰ δώσουν ὅλη τὴν ἡθικὴ ὑποστή-ριξη ποὺμποροῦσαν στὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδας, γι' αὐτὸ ὅλες τους οἱ προσπάθειες συγκεντρώθηκαν στὴν ἐκπαίδευση καὶ στὶς ἐκδόσεις· θεωροῦσαν τὰ δύο αὐτὰ ἀλληλένδετα καὶ σὰν τὴ βάση τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀποστολῆς τους².

* Εἶναι τὸ ἐπίσημο ὄνομα τοῦ τυ-πογραφείου· ὑπάρχει σ' ὅλες τὶς σελί-δες τίτλου τῶν βιβλίων ποὺ τυπώθηκαν στὸ τυπογραφεῖο αὐτό, μερικὰς φορὰς μὲ μικρὰς παραλλαγές.

1. Σ. Παπαγεωργίου, *Δύο Ἀμερι-κανοὶ ἱεραπόστολοι στὴν Μάνη*, «Πρα-

κτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελο-ποννησιακῶν Σπουδῶν, Σπάρτη 1975», τ. Γ', 1976, σ. 22 - 27.

2. J.O. Choules and T. Smith, *The origin and history of Mis-sions...*, τ. Β', Βοστώνη, 1837, σ. 550 - 551.

Τὴν 1η Ἰανουαρίου 1829, ὁ αἰδεσιμώτατος John J. Robertson ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Βοστώνη γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Πρὶν λίγους μῆνες εἶχε πάρει ἐντολὴ ἀπὸ τὴν DFMS νὰ κάνει ἓνα ἀναγνωριστικὸ ταξίδι στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ ἐρευνήσει τὴν κατάστασι τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐξακριβώσει κατὰ πόσο οἱ Ἕλληνες θὰ ἦταν πρόθυμοι νὰ δεχτοῦν τοὺς ἐπισκοπιανοὺς ἱεραποστόλους καὶ τίς θρησκευτικὰς τους ἐκδόσεις. Πρῶτος σταθμὸς τοῦ ταξιδιοῦ του ἦταν ἡ Μάλτα ὅπου ἔμεινε μερικὲς ἐβδομάδες ἴσως γιὰ νὰ παρακολουθήσει ἀπὸ κοντὰ τίς ἐργασίες ἐνὸς ἄλλου ἱεραποστολικοῦ τυπογραφείου ποὺ λειτουργοῦσε ἐκεῖ³. Μετὰ τὴ Μάλτα ἐπισκέφθηκε τὴν Κέρκυρα, τὴ Ζάκυνθο, τὴν Πάτρα, τὴν Αἴγινα, τὴ Σύρα, τὴν ἀποικία τοῦ Samuel Howe στὸν ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου⁴, διάφορα ἄλλα μέρη τῆς Πελοποννήσου, τὴν Ὑδρα, τίς Σπέτσες, τὴν Τήνο, πάλι τὴ Σύρα, καὶ τέλος τὴ Σμύρνη· ἀπὸ ἐκεῖ ξεκίνησε γιὰ τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς στὴν Ἀμερικὴ, ὅπου ἔφθασε στὶς 4 Δεκεμβρίου 1829. Στὸ γυρισμὸ μίλησε μὲ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τίς δυνατότητες ποὺ ὑπῆρχαν γιὰ τὴ διάδοσι τῆς Γραφῆς, γιὰ τὴν ἱδρύσι σχολείων καὶ γιὰ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη λειτουργίας ἐνὸς τυπογραφείου. Ἰδιαίτερα γι αὐτὸ τὸ τελευταῖο ὁ Robertson ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἱδρυσή του ἦταν ἐπιβεβλημένη — ἀπ' αὐτὸ θὰ ἐξαρτώνταν ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς. Τὰ κύρια σημεῖα τῆς εἰσήγησής του συνοψίζονται στὰ ἑξῆς: «Τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μάλτας, ὅσο χρήσιμο κι ἂν εἶναι, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναπληρώσει τίς ἐλλείψεις· ἡ συγκοινωνία μεταξὺ Μάλτας καὶ Ἑλλάδας εἶναι ἀραιή, ἀβέβαιη καὶ ὄχι κατ' εὐθείαν. Σχεδὸν τὸ καθετὶ πρέπει νὰ σταλεῖ μέσω Ἰονίων ἢ Σμύρνης, κι αὐτὸ φέρνει μεγάλη καθυστέρηση. Αὐτὴ ἡ ἐλλείψη εὐκόλης ἐπικοινωνίας εἶναι ἓνα σοβαρὸ ἐμπόδιο στὴ δουλειὰ τῶν ἱεραποστόλων ποὺ μερικὲς φορές πρέπει νὰ τυπώσουν κάτι ἐπείγοντως. Ἐπίσης λάθη τυπογραφικὰ ἢ φραστικὰ μποροῦν ν' ἀποφευχθοῦν μόνο ἂν τὸ τυπογραφεῖο εἶναι κοντά. Μιὰ εἰδικὴ χρῆσι τοῦ τυπογραφείου στὴν Ἑλλάδα θὰ εἶναι ἡ ἐκδοσι σχολικῶν βιβλίων μὲ θρησκευτικὸ περιεχόμενον (τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μάλτας ἔχει ἐκδόσει ὡς τώρα τέτοια ἀλλὰ χρειάζονται περισσότερα)

3. Γιὰ τὸ τυπογραφεῖο τῶν ἱεραποστόλων ποὺ λειτουργοῦσε στὴ Μάλτα βλ. τὸ ἄρθρο τῆς Evro Layton, *The Greek press at Malta of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1822-1833*, «Ὁ Ἑραμιστής», τ. Θ', 1971, σελ. 169 - 193.

4. Στὴ θέση Ἑξαμίλια στὸν ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου ὁ Samuel Howe εἶχε ἱδρύσει τὸ 1829 μιὰ ἀποικία Ἑλλήνων προσφύγων τοῦ πολέμου, σὲ ἔκτασι ποὺ τοῦ παραχώρησε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησι. Πβ. H. Schwartz, *Samuel Gridley Howe, social reformer, 1801-1876*, Cambridge 1956, σ. 35 - 38.

καὶ ἐπίσης ἡ ἔκδοση πραγματειῶν μὲ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀκόμη θρησκευτικῆς βιογραφίας καὶ ἄλλα ἡθικὰ διηγήματα γιὰ τὸ εὐρὺ κοινό. Μιὰ ἀκόμη χρησιμότητα τοῦ τυπογραφείου θὰ ἦταν ἡ ἔκδοση μιᾶς μικρῆς δεκαπενθήμερης θρησκευτικῆς ἐφημερίδας ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ βγαίνει σὲ μικρὸ σχῆμα καὶ νὰ στέλνεται δωρεὰν στοὺς "Ελληνες κι ἐπίσης σ' ὅλα τὰ μοναστήρια, ἐνῶ πολλοὶ ξένοι θὰ μπορούσαν νὰ γραφοῦν συνδρομητές. Τὰ θέματα τῆς ἐφημερίδας μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐξήγηση τῆς Γραφῆς, ἀποσπάσματα ἀπὸ τοὺς "Ελληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, κλπ. Ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἐγγυημένη ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τῆς χώρας. Ἡ κυβέρνησις δὲν θὰ εἶχε διάθεση νὰ ἀνακατευτεῖ στὸ τυπογραφεῖο ἂν αὐτὸ συστηματικὰ ἀποφεύγει τὰ πολιτικὰ θέματα.

Τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν πώληση τῶν ἐκδόσεων πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον δὲν θὰ ἔφταναν παρὰ γιὰ νὰ καλύψουν τὰ ἔξοδα. Ἀλλὰ καθὼς ἡ γεωργία καὶ τὸ ἐμπόριο θὰ ἀναζωογονηθοῦν καὶ ἡ χώρα θ' ἀρχίσει νὰ εὐημερεῖ οἱ πωλήσεις ἀναμφίβολα θὰ αὐξηθοῦν...»⁵.

Τὰ μέλη τῆς DMFS συμφώνησαν ὅτι πραγματικὰ μιὰ τέτοια ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα δὲν μπορούσε παρὰ νὰ πετύχει. Διόρισαν λοιπὸν τὸν ἱεραπόστολο John J. Robertson, ἐπικεφαλῆς τῆς ἀποστολῆς στὴν Ἑλλάδα ἐνῶ συγχρόνως διόρισαν ἕναν ἀκόμη ἱεραπόστολο, τὸν John H. Hill σὰν βοηθὸ τοῦ Robertson καὶ τὸν Solomon Bingham τυπογράφου τοῦ τυπογραφείου ποὺ οἱ Robertson καὶ Hill θ' ἀνοίγαν στὴν Ἑλλάδα. "Ὅλοι μαζί, μὲ τὶς οἰκογένειές τους, ξεκίνησαν στὶς 2 Ὀκτωβρίου 1830 ἀπὸ τὴ Βοστώνη μὲ τὸ καράβι Cherub. Ὑστερα ἀπὸ μιὰ ἐνδιάμεση στάση δύο ἐβδομάδων στὴ Βαλέτα, ξεκίνησαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν 1η Δεκεμβρίου καὶ στὶς 8 τοῦ ἴδιου μηνὸς ἔφτασαν στὴν Τήνο. Ὁ Bingham ἔμεινε στὴ Βαλέτα λίγο περισσότερο γιὰ νὰ ἐξοικειωθεῖ μὲ διάφορες λεπτομέρειες τῆς λειτουργίας τοῦ ἐκεῖ τυπογραφείου. Ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ τυπογραφείου μαζί μὲ ἄλλα σκεύη καὶ ἐπιπλά ἔφτασε στὶς 23 Μαρτίου 1831, στήθηκε ἀμέσως καὶ σὲ λίγο τυπώθηκε τὸ πρῶτο βιβλίον, ἡ «Συνδιάλεξις μὲ ἕναν νέον περιηγητὴν»⁶ σὲ μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά. Ἀπὸ κοινὸ γράμμα τῶν δύο ἱεραποστόλων μὲ ἡμερομηνία 7 Μαΐου 1831 μαθαίνουμε μερικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν Τήνο⁷. «Τὰ πιεστήρια ἔφτασαν μόλις

5. P. E. Shaw, *American contacts with the Eastern churches, 1820-1870*, Σικάγο, 1837, σ. 179 - 181.

6. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 2126 (Ἀντίτυπο στὸ Harvard).

7. S. D. Denison, *A history of the*

στις 23 Μαρτίου γι αυτό και ή λειτουργία τους καθυστέρησε... 'Ο κ. Bingham έτοιμάζει για τύπωμα τὸ πρῶτο φυλλάδιο πὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια παρμένα ἀπὸ ἓνα ἑλληνικὸ βιβλίο ὕμνων καὶ προσευχῶν: τὸ ἓνα μέρος εἶναι ἡ τήρηση τῆς Κυριακῆς καὶ τῶν γιορτῶν καὶ τὸ ἄλλο εἶναι πάνω στὴν προσευχή. Εἶναι σὲ γλώσσα πολὺ ἀπλῆ καὶ κατανοητὴ ἀπὸ ὅλους καὶ τὸ θέμα εἶναι πολὺ εὐλαβικὸ καὶ χρήσιμο⁸. "Ένας ἀπὸ τοὺς "Έλληνες φίλους μας μεταφράζει αὐτὴ τὴ στιγμή γιὰ μᾶς τὴ "Συνδιάλεξη μὲ ἓνα νέο περιηγητὴ"...».

Τὸ τυπογραφεῖο δὲν λειτουργοῦσε γιὰ πολὺ στὴν Τῆνο· ὕστερα ἀπὸ μερικoὺς μῆνες μεταφέρθηκε, μαζὶ μὲ τὴν ἔδρα τῆς ἱεραποστολῆς, στὸ τέλος Ἰουνίου 1831, στὴν Ἀθήνα, γιὰτὶ οἱ ἱεραπόστολοι προέβλεπαν τὴν μεγάλη ἐξέλιξη καὶ σημασία πὸ θ' ἀποκοτοῦσε σὲ λίγο ἡ πόλη αὐτή. Μάλιστα πρὶν ἀκόμη ἐγκατασταθοῦν ὀριστικὰ ἀγόρασαν μίαν ἑκταση ἑνὸς περίπου ἀγγλικοῦ ἑκταρίου (acre) γιὰ \$ 170 γιὰτὶ ὅλοι τοὺς εἶχαν διαβεβαιώσει ὅτι ἡ ἀξία τῆς γῆς θ' ἀνέβαινε συνεχῶς γιὰ πολλὰ ἀκόμη χρόνια.

Τὴν πρώτη τους ἀναφορὰ ἀπὸ τὴν νέα ἔδρα τὴν ἔχουμε ἀπὸ ἓνα γράμμα τους μὲ ἡμερομηνία 14 Φεβρουαρίου 1832⁹.

«Ἀπὸ τότε πὸ ἤρθαμε στὴν Ἀθήνα δημοσιεύσαμε τὸν "Διάλογο μεταξὺ δύο φίλων" (ἀφιερωμένο στὸν ἐπίσκοπο Ταλαντίου)¹⁰, 120 σελίδες ἀπὸ τὴν "Ἀριθμητικὴ τοῦ Colburn" (τὸ τύπωμα ἔμεινε στὴ μέση γιὰτὶ ἔλειπαν οἱ χαρακτῆρες γιὰ τὰ κλάσματα), σχεδὸν δύο βιβλία ἀπὸ τὸ "Ἑλληνικὸ ἀναγνωσματάριο τοῦ Jacob". Αὐτὰ τὰ βιβλία εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖα καὶ γιὰ τὰ δικὰ μας ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα

Foreign Missionary Work of the Protestant Episcopal Church, τ. Α', Νέα Ὑόρκη 1871, σ. 177 - 178.

8. Τὸ φυλλάδιο αὐτὸ λανθάνει. Σ' αὐτὸ πιθανὸν νὰ ἀναφέρεται ἡ πληροφορία ὅτι ἐκυκλοφόρησε σὲ 500 ἀντίτυπα πὸ παρέχει ὁ W. Cutter, "History of the missions of the Methodist Episcopal Church", στὸ συλλογικὸ ἔργο *History of the American missions to the heathen from their commencement to the present time*, Worcester 1840, σ. 584.

9. S.D. Denison, ὁ.π., σ. 179.

10. Τὸ βιβλίο αὐτὸ τὸ ἀφιέρωσαν στὸν Νεόφυτο Μεταξά: «Τῷ θεοφιλε-

στάτῳ καὶ σεβασμίῳ ἡμῶν πατρὶ κυρίῳ Νεοφύτῳ... [ὑπογράφουν:] Ἰάκωβος Ροπερτίδης [J.J. Robertson] καὶ Ἰωάννης Ἰλλος [John Hill]». Οἱ ἴδιοι ἐξήγησαν τὴν χειρονομία τους αὐτὴ σὰν ἀναγκαῖα, γιὰτὶ θεωροῦσαν τὸν Νεόφυτο σὰν ἓνα πολὺ σημαντικὸ πρόσωπο: «Ἀφιερώσαμε τὴ Συνδιάλεξη μεταξὺ δύο φίλων στὸν ἐπίσκοπο Ταλαντίου, τὸ πιδ ἰσχυρὸ μέλος ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν Ἐπισκόπων. "Όταν ἔλθει ἡ κατάλληλη στιγμή θὰ κάνουμε παρόμοιες φιλοφρονήσεις καὶ σ' ἄλλους καὶ πιστεύομε ὅτι τὰ ἀποτελέσματα θ' εἶναι καλὰ» Denison, ὁ.π., σ. 179.

σχολεία κι ακόμη οι εκδόσεις αυτές δίνουν μεγάλη δημοτικότητα στο τυπογραφείο μας και γι αυτό πιστεύουμε ότι οι πωλήσεις θα είναι σημαντικές... Μόλις τυπώσουμε τὰ πιὸ ἀναγκαῖα σχολικὰ βιβλία, θὰ ἀφιερωθοῦμε ὁλοκληρωτικὰ σὲ θρησκευτικὲς ἐκδόσεις. Μιὰ ἐκδοση τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων θὰ ἦταν πολὺ χρήσιμη, ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς ἱερωμένους... Θὰ χρειαστοῦμε γρήγορα χαρτὶ καὶ ἄλλο ὕλικό γιὰ τὸ τυπογραφεῖο. Αὐτὴ τῇ στιγμῇ τὸ πιὸ συμφέρον εἶναι νὰ μᾶς σταλεῖ τὸ χαρτὶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ, ἀλλὰ ὅταν θὰ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας ἀρκετὰ χρήματα θὰ προσπαθήσουμε νὰ φέρουμε χαρτὶ ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ Γαλλία. Καὶ τώρα ἐρχόμαστε σ' ἓνα δυσάρεστο νέο, τὴν ἀνάγκη δηλ. νὰ βρεθεῖ ἀντικαταστάτης γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἀποστολῆς. Ὁ κ. Bingham μᾶς γνωστοποίησε ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα του. Εἶναι πρόθυμος νὰ ἐκτελέσει τοὺς ὅρους τοῦ συμβολαίου καὶ νὰ ἐκπληρώσει τὶς ὑποχρεώσεις του γιὰ πέντε χρόνια, καὶ ὅπως δῆποτε θὰ μείνει ὥσπου νὰ βρεθεῖ ἀντικαταστάτης. Λέει ὅτι ἀνέλαβε αὐτὲς τὶς ὑποχρεώσεις χωρὶς νὰ σκεφτεῖ καλὰ καὶ ὅτι αἰσθάνεται πῶς δὲν ἔχει τὰ προσόντα γιὰ νὰ ζήσει τὴ ζωὴ τοῦ ἱεραποστόλου...».

Παράλληλα μὲ τὸ τυπογραφεῖο, οἱ Hill καὶ Robertson εἶχαν ἀνοίξει στὴν Ἀθήνα δύο σχολεῖα, ἓνα γιὰ κορίτσια κι ἓνα γιὰ ἀγόρια, ποὺ γνώρισαν μεγάλη ἐπιτυχία, κυρίως ὅμως τῶν κοριτσιῶν γιατί ἦταν τὸ μοναδικό¹¹. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1832 οἱ δύο ἱεραπόστολοι ἀποφάσισαν νὰ ξεχωρίσουν τὰ καθήκοντά τους: ὅ,τι θὰ εἶχε σχέση μὲ τὸ

11. Τὸ σχολεῖο τῶν κοριτσιῶν εἶχε τρία χωριστὰ τμήματα: ἓνα δημοτικόν, ἓνα μέσο σχολεῖο γιὰ πολὺ φτωχὰ ἢ ὀρφανὰ κορίτσια ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μαθήματα οἱ μαθήτριες μάθαιναν καὶ μιὰ τέχνη καὶ τέλος ἓνα διδασκαλεῖο ποὺ προετοίμαζε κοπέλες γιὰ νὰ γίνουν δασκάλες. Αὐτὸ ἦταν τὸ πρῶτο διδασκαλεῖο στὴν Ἑλλάδα καὶ τόση ἦταν ἡ ἀναγνώρισή του ποὺ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση τὸ 1836 ἔστειλε 12 κορίτσια μὲ ὑποτροφία νὰ σπουδάσουν ἐκεῖ. Τὸ 1836 ὁ J.H. Hill ἀποφάσισε νὰ δέχεται στὸ σχολεῖο του καὶ μαθήτριες μὲ πληρωμὴ, ὅλες τους παιδιὰ ἀπὸ τίς πιὸ πλούσιες καὶ ἰσχυρὲς ἐλληνικὲς οἰκογένειες. Στὴν ἀρχὴ τὰ διδασκτὰ ἦταν χαμηλά, 1 δολλάριο

(= 6 δραχμὲς) τὸ μῆνα, ἀργότερα ὅμως, τὸ 1838 αὐξήθηκαν σὲ 50 δολλάρια τὸ χρόνο. Τὸ σχολεῖο μὲ πληρωμὴ (ὅπως μαθαίνομε ἀπὸ γράμμα τοῦ J.H. Hill ποὺ ἔγραψε στὶς 14 Ἰουλίου 1838 καὶ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ "The Spirit of Missions", τ. 3, 1838, σ. 355 - 360) ἀπὸ τίς 27 Αὐγούστου 1838 μεταφέρθηκε σὲ νέο κτίριο, (γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ οἴκου ἔδωσε χρήματα ἓνας πλούσιος Ἀγγλος, ὁ Charles Holt Bracebridge) στὴ γωνία Νικοδήμου καὶ Θουκυδίδου. Στὸ ἴδιο αὐτὸ κτίριο μὲ πολλὰς βέλαια προσθήκας καὶ βελτιώσεις λειτουργεῖ ὡς σήμερα ἡ Σχολὴ Χύλλ, συνέχεια τοῦ παλίου ἐκείνου σχολείου.

τυπογραφείο θά υπαγόταν στον Robertson, ενώ ό,τι θά είχε σχέση με τὰ σχολεία καὶ τὴν ἐκπαίδευση θά ἦταν κάτω ἀπὸ τὸν Hill· συγχρόνως ὁμοίως τὴν γενικὴ ἐποπτεία καὶ τῶν δύο τμημάτων θά τὴν εἶχαν καὶ οἱ δύο μαζί, ὥστε γιὰ σοβαρὰ θέματα ὁ καθένας θά συμβουλευόταν τὸν ἄλλο¹². Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1833 διορίστηκε τυπογράφος τῆς ἱεραποστολῆς ὁ Γεώργιος Πολυμέρης ποὺ εἶχε μάθει τὴν τέχνη τῆς τυπογραφίας στὴν Ἀμερικὴ, σὲ ἀντικατάσταση τοῦ S. Bingham ποὺ εἶχε ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα του¹³. Τὸ τυπογραφεῖο λειτούργησε στὴν Ἀθήνα ὡς τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ 1833· στὸ διάστημα αὐτὸ στὸ τυπογραφεῖο τῶν ἱεραποστόλων τυπώθηκαν, χρονολογικά, τὰ παρακάτω βιβλία (γιὰ τὴ βιβλιογραφικὴ τους ταύτιση ποὺ σημειώνεται, μέσα σὲ παρένθεση, μετὰ τὴν ἀναγραφὴ τοῦ τίτλου, χρησιμοποιῶ τις ἀκόλουθες συντομογραφίες: Γκ = Δ. Γκίνης - Β. Μέζας, Ἑλλην. Βιβλιογραφία, Α'-Γ', Ἀθ. 1939-1941· Ἑραν. Α = Προσθῆκες (μὲ συνεχῆ ἀρίθμηση) στὸ π. «Ἑρανιστής»· Η = Ph. Iliou, Un projet bibliographique d'É. Le-grand. La "Bibliographie Hellénique du XIXe siècle", Ἀθ. 1977).

1831—Ἀριθμητικὴ κατὰ τὴν Σωκρατικὴν μέθοδον (Γκ 2026).

—Διάλογος μεταξὺ δύο φίλων (Γκ 2043).

—Κλύμαξ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης... Μέρος πρῶτον καὶ τρίτον (Ἑραν. Α802 καὶ Γκ 2087).

1832—Ἀριθμητικὴ κατὰ τὴν Σωκρατικὴν μέθοδον. Μέρος Β' (Γκ 2161).

—Γραμματικὴ τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης (Γκ 2170).

—Ξενοφώντος ἀπομνημονεύματα (Γκ 2209).

—Πλάτωνος ἀπολογία Σωκράτους καὶ Γοργίας (Γκ 2219).

1833—Ὁμιλία σύντομος ρηθεῖσα... παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐπισκόπου Ταλαντίου Νεοφύτου [μονόφυλλο] (Γκ 2300).

—Σύντομος ὁμιλία... παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Ταλαντίου Νεοφύτου Μεταξῶ... [μονόφυλλο] (Γκ 2321)¹⁴.

—Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: ὁ Ἀβραάμ (Γκ 2329).

—Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: ὁ Ἀδάμ, ὁ Κάιν καὶ ὁ Ἀβελ (Γκ 2320).

Ἐνῶ βρισκόταν στὴν Ἀθήνα τύπωσαν ἓνα τουλάχιστον ἀκόμη βιβλίο, τὸ 1832, χωρὶς ὁμοίως νὰ ἀναφέρουν τὸ ὄνομα τοῦ τυπογραφείου. Εἶναι τὸ ἔργο τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Νεοφύτου Μεταξῶ, «Ἐγχειρίδιον

12. S.D. Denison, ὁ.π., σ. 180.

13. Σ. Παπαγεωργίου, Ἡ τυπογραφία στὴν Ἀθήνα στὰ πρῶτα ὀθωνικὰ χρόνια, «Ο Ἑρανιστής», τ. ΙΒ', 1975, σ. 56.

14. "Ὅτι τὸ μονόφυλλο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἔκδοσιν τοῦ «Ἐξ Ἀμερικῆς Φιλελληνικοῦ Τυπογραφείου» συνάγεται ἀπὸ πληροφορίες τοῦ W. Cutter, ὁ.π., σ. 584.

περιέχον τὰ ἑπτὰ μυστήρια τῆς Ἀνατολικῆς Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας...». Δύο βασικοὶ λόγοι μᾶς πείθουν ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι προῖον τοῦ Φιλελληνικοῦ Τυπογραφείου: α) Τὸ 1832 στὴν Ἀθήνα δὲν λειτουργεῖ κανένα ἄλλο τυπογραφεῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Φιλελληνικόν¹⁵. β) Τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ κοσμήματα εἶναι ὅμοια μὲ τῶν ἄλλων βιβλίων ποὺ βγῆκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο. Ἐξάλλου ὁ Νεόφυτος Μεταξᾶς διατηροῦσε ἄριστες σχέσεις μὲ τοὺς δύο ἱεραποστόλους ἀφοῦ, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, τὸ 1831 τοῦ ἀφιέρωσαν τὸ βιβλίον τους «Διάλογος μεταξὺ δύο φίλων».

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1833 ἀποφασίζεται νέα μετακίνηση τοῦ τυπογραφείου. Τοὺς λόγους τῆς ἀπόφασής τους τοὺς δίνουν σ' ἓνα γράμμα τους μὲ ἡμερομηνία 29 Αὐγούστου 1833. «Σ' αὐτὴ τὴν πόλιν τῶν 6.000 περίπου κατοίκων ὑπάρχουν ἤδη 4 οἰκογένειες ἱεραποστόλων ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Δρα Korek, ποὺ ἂν καὶ δὲν ἀνήκει ἐπίσημα σὲ καμιά Ἑταιρεία, ὥστόσο προσφέρει καὶ αὐτὸς ὑπηρεσίες... Συχνὰ μᾶς ρωτοῦν, "Ἕλληνες καὶ ξένοι, γιατί ἐνῶ τόσα μέρη χρειάζονται παρόμοια βοήθεια, ἐμεῖς ὅλοι ἐξακολουθοῦμε νὰ μένομε στὴν Ἀθήνα... Φτάσαμε λοιπὸν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἦταν ἀνάγκη ὁ ἓνας ἀπὸ μᾶς νὰ διαλέξει ἓναν ἄλλο σταθμό...»¹⁶.

Τὸ μέρος ποὺ διάλεξαν γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ τυπογραφείου ἦταν ἡ Σύρος, γιατί τὸ νησί εἶχε ἀνεπτυγμένο ἐμπόριο καὶ οἱ συναλλαγές του μὲ ἄλλα μέρη, ἑλληνικὰ καὶ γειτονικά, θὰ βοηθοῦσαν στὴν διάδοση τῶν ἱεραποστολικῶν ἐκδόσεων. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1833 ὁ Robertson μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ τὸ τυπογραφεῖο ἐγκαταστάθηκαν στὴ Σύρον, καὶ ἀπὸ τότε οἱ δύο σταθμοὶ τῶν Ἐπισκοπιανῶν τῆς Σύρας μὲ τὸν Robertson καὶ τῆς Ἀθήνας μὲ τὸν Hill θεωροῦνταν σὰν δύο ξεχωριστὲς ἀποστολὲς ἀνεξάρτητες ἢ μίαν ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴ Σύρον ὁ Robertson πῆρε τὴν ἔγκριση νὰ ἐπεκτείνει τὶς τυπογραφικὲς του ἐργασίες γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῶν Καραμανλήδικων κειμένων. Ἐπίσης τοῦ ἐστάλη καὶ μιὰ νέα ποσότητα ἀπὸ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες¹⁷. Τὰ παρακάτω ἀποσπάσματα εἶναι ἀπὸ ἐπιστολὲς - ἀναφορὲς τοῦ Robertson ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ "Spirit of the Missions" καὶ ἀναφέρονται στὶς ἐργασίες καὶ στὶς δυσκολίες τοῦ τυπογραφείου¹⁸.

15. Σ. Παπαγεωργίου, *οὔτ.*

16. S. D. Denison, *ὁ.π.*, σ. 237-238.

17. W. Cutter, *ὁ.π.*, σ. 584.

18. "Spirit of the Missions", τ. Α', 1836, σ. 45 - 49.

«Σύρος, 2 Μαρτίου 1835. . . Καθώς περιμένουμε τὸ ὑπόλοιπο χειρόγραφο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματικὴ ποὺ ἀρχίσαμε νὰ τυπώνουμε, κατὰ παράκληση τοῦ αἰδ. Hill, γιὰ τὸ σχολεῖο του, συγχρόνως τυπώνουμε καὶ τὴν σύγχρονη ἐλληνικὴ γραμματικὴ τοῦ καθηγητοῦ Βάμβρα. Αὐτὴν τὴν περιμένουν μὲ ἀνυπομονησίᾳ ὅλοι οἱ ἱεραπόστολοι καὶ θὰ εἶναι πολὺ χρήσιμη γιὰ τὰ σχολεῖα. Ἐπίσης προετοιμάζουμε μία νέα ἔκδοση τῆς “Σύνοψης τῆς ἱερᾶς ἱστορίας” τοῦ Κοραΐ. Σκέφτομαι νὰ τυπώσω 3.000 ἀντίτυπα. Τὰ βιβλία μας εἶναι σὲ συνεχῆ ζήτηση καὶ δὲν ἀμφιβάλω ὅτι ὠφελοῦν πολὺ, ἂν καὶ οἱ πωλήσεις εἶναι χαμηλές. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Γραμματικὴ τοῦ Βάμβρα θὰ πουληθεῖ καλὰ καὶ γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα καὶ γιὰ τὴν ἔλλειψη τοῦ βιβλίου. . . ».

«Σύρος, 1 Σεπτεμβρίου 1835. Συνάντησα πολλὰς δυσκολίες στὸ νὰ βρῶ καλοὺς τεχνίτες γιὰ τὸ τυπογραφεῖο καὶ τὸ βιβλιοδετεῖο. . . Δοκιμάσαμε μερικοὺς ποὺ παρουσιάστηκαν ἐδῶ ἀλλὰ ἀποδείχτηκαν ἀκατάλληλοι. Σ' αὐτὴ τὴ χώρα τέτοιες δυσκολίες εἶναι πολὺ συνηθισμένες. . . Πήραμε δοκιμαστικὰ ἓναν μὲ πιστοποιητικὸ ἔμπειρου καὶ ἐπιδέξιου βιβλιοδέτη, ποὺ δὲν ἤξερε ὅμως οὔτε πῶς νὰ ράβει ἢ νὰ κολλήσει τὰ φύλλα. . . Στενοχωρημένος μ' αὐτὲς τὶς ἀπογοητεύσεις καὶ ἐπειδὴ εἶχα καὶ μερικὲς ὑποθέσεις μὲ τὸν ὑπουργὸ Παιδείας καὶ τῶν Ἑσωτερικῶν, σχετικὰ μὲ τὸ σχολεῖο καὶ τὰ τυπογραφεῖα μου, κατὰ τὰ μέσα Ἰουλίου ἔκανα ἓνα ταξίδι στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ψάξω καὶ γιὰ τεχνίτες γιὰ τὸ τυπογραφεῖο μου. Ὁ διευθυντὴς τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου καὶ ἓνας ἢ δύο ἀκόμη τυπογράφοι μὲ βοήθησαν καὶ καθὼς ἡ ἐπιδημία ποὺ ἐπικρατεῖ ἔκανε πολλοὺς τεχνίτες νὰ θέλουν ν' ἀλλάξουν κατοικία, κατὰφερα νὰ ἐξασφαλίσω δύο καλοὺς στοιχειοθέτες καὶ ἓναν βιβλιοδέτη ποὺ τὸν χρησιμοποιοῦσα ἔταν ἤμουν στὴν Ἀθήνα. Δυστυχῶς ὅμως ἀρρώστησε μὲ πυρετὸ τὴν παραμονὴ τῆς ἀναχώρησής του καὶ ἀκόμα δὲν κατάφερε νὰ ἔρθῃ ἐδῶ. Μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο ὅμως εἶχα γράμμα ἀπὸ τὸν Brother Schlienis ἀπὸ τὴ Μάλτα ποὺ μοῦ λέει ὅτι βρῆκε γιὰ μένα ἓναν καλὸ βιβλιοδέτη ποὺ μόλις βρεῖ εὐκαιρία θάρθει στὴ Σύρα. . . Ἀφότου γύρισα στὴ Σύρα ἀρχίσα νὰ τυπώνω τὸ πρῶτο μέρος τῆς “Ἑλληνικῆς Κλίμακος”. Θὰ ἤθελα νὰ τυπώσω ἓνα θρησκευτικὸ βιβλίον καὶ ὄχι μόνον σχολικὰ. Ὅχι γιατί δὲν πιστεύω ὅτι εἶναι σοφὸ μέτρο ἀλλὰ γιατί φοβᾶμαι ὅτι οἱ φίλοι μας στὴν Ἀμερικὴ δὲν ἐνθουσιάζονται μὲ τὰ σχολικὰ μόνον βιβλία. Ἀλλὰ ἂν θέλουμε νὰ κρατήσουμε τὰ σχολεῖα πρέπει νὰ τὰ προμηθεύουμε μὲ βιβλία».

Μία ἀπὸ τὶς δραστηριότητες τοῦ τυπογραφείου στὴ Σύρο ἦταν καὶ

ή εκτύπωση δύο κειμένων στα Καραμανλήδικα. Οί Καραμανλήδες ήταν κάτοικοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Χριστιανοί ὁρθόδοξοι στὸ θρήσκευμα ἀλλὰ τουρκόφωνοι στὴ γλώσσα. Τὰ ἑλληνικά τους περιοριζόταν στὴ γνώση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ νὰ γράφουν τὴν τουρκικὴ γλώσσα. Ἡ British and Foreign Bible Society (BFBS) ποὺ εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 1804 μὲ σκοπὸ τὴν εὐρεία διάδοση τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὅχι μόνο στὴν Μεγάλη Βρετανία ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλες χώρες, εἶτε χριστιανικὲς εἶτε μωαμεθανικὲς εἶτε εἰδωλολατρικὲς, ὅταν εἶδε πόση ἀνάγκη εἶχαν οἱ Καραμανλήδες, ποὺ ζοῦσαν σὲ μικρὲς κοινότητες ἀνάμεσα σὲ Μωαμεθανούς, ἀπὸ τουρκικά, κυρίως, θρησκευτικὰ βιβλία μὲ ἑλληνικούς χαρακτῆρες, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ διατηρήσουν τὴν ὁρθόδοξή πίστη τους, ἐπιδόθηκαν μὲ ζῆλο στὴν ἐκδοση τέτοιων κειμένων¹⁹. Ὁ Rev. H. D. Leevess, ἱεραπόστολος τῆς BFBS ἀνάθεσε στὸν Robertson τὴν ἐκτύπωση τῶν παρακάτω δύο κειμένων ποὺ παραθέτονται χρονολογικά²⁰.

1) *Γένεσις, γιὰν Μαχλουκατὴν Γιαρατηλησηνὴν Κιταπή. [1835].* Τὸ βιβλίον κυκλοφόρησε χωρὶς σελίδα τίτλου. Ἄν καὶ δὲν ἔχει τόπο καὶ χρόνον ἐκδόσεως, μὲ βεβαιότητα μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Robertson γιατί ὁ ἴδιος ὁ Robertson στίς 2 Μαρτίου 1835 σὲ γράμμα του στὴν Ἀμερικὴ γράφει:

«... Περιμένομε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ νὰ ξαναρχίσουμε τὴν ἑλληνο-τουρκικὴ Βίβλο. Τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως εἶχε καλὴ ὑποδοχὴ καὶ τὸ ὅλο ἔργο ἀναμένεται μὲ ἀνυπομονησία. Ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ καθυστερήσει ἡ ἄδεια ν' ἀγοράσω ἀπὸ τὸν κ. Leevess τὰ στοιχεῖα, σὲ καλὴ τιμῇ, ὅταν ἡ Βίβλος θὰ ἔχει τελειώσει γιὰ νὰ τυπώσω μ' αὐτὰ ἓναν τόμο μὲ ἀποσπάσματα καθὼς καὶ ἄλλα ἔργα γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Μ. Ἀσίας»²¹.

2) *Χαζρετὶ Μουσηνὴν πὲς κιταπλαρὴ χέμ ταχὶ Ναυὴ Ὁγλοῦ Ἰησουνοῦν κιταπή κι Ἰνκιλτέρραην. — Ἡ Πεντάτευχος τοῦ Μωυσέως καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰησοῦ υἱοῦ τοῦ Ναυῆ... 1836.*

19. Γιὰ τὴν δραστηριότητα τῆς BFBS στὴν ἐκτύπωση καραμανλήδικων κειμένων βλ. R. Clogg, *The publication and distribution of Karamanli texts by the British and Foreign Bible Society before 1850*, "The Journal of Ecclesiastical History", 19, 1968, σ. 57 - 81 καὶ 171 - 193.

20. Οἱ τίτλοι ἔχουν παρθεῖ ἀπὸ τὴν

βιβλιογραφία τῶν S. Salaville καὶ E. Dalleggie, *Karamanlidika*, τ. Α', Ἀθ. 1958, ἀριθ. 72 καὶ 76.

21. "Spirit of the Missions" τ. Α', 1836, σ. 45. Φαίνεται ὅτι τὸ κομμάτι αὐτὸ τῆς Π. Διαθήκης εἶχε τυπωθεῖ σὰν δεῖγμα γιὰ τὴν BFBS, preliminary τῆς ἐκδόσεως τῆς Βίβλου τοῦ 1836-1838.

Ὁ πρῶτος τόμος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Οἱ ὑπόλοιποι τόμοι τυπώθηκαν στὴν Ἀθήνα ὅπου μετοίκησε ὁ Leeves τὸ 1837.

Στὴ Σύρο ἐπίσης, παράλληλα μὲ τὸ τυπογραφεῖο, καὶ μὲ πρωτοβουλία τῆς κυρίας Robertson, ἄνοιξε ἓνα σχολεῖο γιὰ κορίτσια. Τὸ σχολεῖο ὅμως αὐτὸ ὄχι μόνον δὲν εἶχε μεγάλη διάρκεια ἀλλὰ ἦταν καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους τῆς ἱεραποστολῆς τοῦ Robertson. Τὸ 1836 ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' ἐξέδωκε μίαν ἐγκύκλιον (τὴν συνυπέγραψαν 17 ἀκόμη μητροπολίτες) ποὺ ἦταν μίαν σφοδρότατη ἐπίθεση κατὰ τῶν ἱεραποστόλων τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς. Ἰδιαίτερα ὀξύ ἦταν τὸ μέρος τὸ ἐπιγραφόμενο «Περὶ τῶν σημερινῶν αἰρετικῶν, καὶ τῶν ἐπιβουλῶν αὐτῶν» καὶ ὅπου ἀνάμεσα σ' ἄλλα ἦταν καὶ τὰ ἐξῆς: «... ἐπεχειρίσθησαν τώρα ἐν ἐσχάτοις καιροῖς μὲ ὅλους τοὺς τρόπους, καὶ μὲ ὅλα τὰ μέσα νὰ χύσωσι τὸν φαρμακερὸν ἰὸν τῶν διαφόρων τούτων αἱρέσεων εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν ὀρθοδόξων, νὰ μολύνωσι τὴν ἀμώμητον ἡμῶν πίστιν, καὶ νὰ κατασπαράξωσι τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ. Καὶ διὰ νὰ ἐκτελέσωσι ταῦτα ραδίως, λαμβάνουσι διάφορα σχήματα, προσποιοῦνται φιланθρωπίαν... ἐπαγγέλονται σοφίαν, καὶ παιδείαν... ἱατροῦσι δωρεάν, διδάσκουσιν ἀμισθί, μὲ μόνον τὸν σκοπὸν νὰ λάβωσι τὴν εὐνοίαν τῶν ὀρθοδόξων, καὶ νὰ μολύνωσι τὰ πάτρια ἡμῶν δόγματα· δαπανῶσι πολλὰ πρὸς τύπων βιβλιαρίων, πεπληρωμένων ἀπὸ ταύτας τὰς διαφόρους βλασφημίας των... χαρίζουσι ταῦτα, ἢ τὰ πωλῶσι διὰ σμικροτάτης τιμῆς... διὰ νὰ ἐμφυτεύσωσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν ὀρθοδόξων, καὶ μάλιστα τῶν ἀπαλῶν παιδῶν, τὰς παρανομίας αὐτῶν βλασφημίας· προσποιοῦνται πᾶσαν ἐπιμέλειαν πρὸς ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας μας, ὡς πλέον εὐαπατήτου, καὶ ἐπιδεκτικῆς, ἐλπίζοντες μὲ τὸν καιρὸν ἀφθόνους καρποὺς παρ' αὐτῆς...»²².

Μὲ ἀφορμὴ αὐτὴ τὴν ἐγκύκλιον ξεσηκώθηκε μεγάλη λαϊκὴ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν ἱεραποστόλων, καὶ πολλὰ σχολεῖα τότε ἐκλείσαν, ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ τῆς κ. Robertson τῆς ὁποίας κινδύνεψε μάλιστα ἡ σωματικὴ ἀκεραιότητα ἀπὸ τὴν ὀργὴ τοῦ πλήθους. Τὸ τυπογραφεῖο ἐπίσης σταμάτησε νὰ δουλεῖ γιὰ ἄρκετὸ καιρὸ, ἐξ αἰτίας τῶν ταραχῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ ὁ τυπογράφος Γ. Πολυμέρης εἶχε ἀνοίξει στὸ μεταξὺ δικό του τυπογραφεῖο. Ἀρχισε καὶ πάλι νὰ λειτουργεῖ ὁμαλὰ ἀπὸ τὸ 1837, καθὼς οἱ ἀντιδράσεις ἄρχισαν νὰ ἀμβλύνονται καὶ ἓνας τυπογράφος, ὁ Charles Lincoln, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσή του.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1837 ἡ Ἑταιρεία, σὲ συνεννόηση μὲ τὸν Robertson, ἀποφάσισε ὅτι δὲν ἦταν πιὰ συμφέρον νὰ συνεχιστεῖ ἡ λειτουργία τοῦ τυπογραφείου περισσότερο ἀπὸ ὅσο θὰ χρειαζόταν γιὰ νὰ τελειώσῃ ἡ ἐκτύπωση τῶν ἐκδόσεων πού εἶχαν ἤδη ἀρχίσει. Ἐνῶ τὰ ἔσοδα ἀπὸ πωλήσεις τῶν ἐκδόσεων ἦταν μηδαμινά, τὰ ἔξοδα γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ σταθμοῦ ἦταν τεράστια. Ἀπὸ μία ἀνάλυση τῶν ἐξόδων γιὰ τὸ 1836 καὶ τὰ πρῶτα δύο τέταρτα τοῦ 1837 πού δημοσιεύτηκε στὸ "Spirit of the Missions" (2, 1837, σ. 218) ἔχομε τὰ ἐξῆς στοιχεῖα:

Μισθοὶ καὶ ἄλλα ἔξοδα	\$ 3,583.31
Ἔξοδα ταξιδιοῦ τοῦ Robertson καὶ τοῦ τυπογράφου καὶ τῆς κ. Lincoln	\$ 956.54
Ὑλικὸ γιὰ τὸ τυπογραφεῖο	\$ 856.82
Σύνολο	\$ 5,396.67

Ἐξάλλου ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἀποκτήσῃ τώρα ἀρκετὰ τυπογραφεῖα ὅπουμποροῦσαν νὰ τυπώνονται καὶ οἱ ἱεραποστολικὲς ἐκδόσεις τὸ ἴδιο φθηνά, ἐνῶ συγχρόνως θὰ γλύτωναν χρόνο καὶ κόπο. Τὸ τυπογραφεῖο εἶχε φανεῖ πολὺ χρήσιμο στὴν ἀρχή, τότε πού δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη πολλὰ τυπογραφεῖα, καὶ εἶχε θεωρηθεῖ ἀπόλυτα ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐγκαθίδρυση τῆς ὅλης ἐπιχείρησης. Τὸ σχολεῖο τῆς κ. Robertson δὲν ἦταν ἀρκετὸς λόγος γιὰ νὰ διατηροῦν τὸν σταθμὸ· ἤδη στὴν Σύρο βρισκόταν ἓνα σχολεῖο τῆς Church Missionary Society of England καὶ ἡ Ἑταιρεία αὐτὴ λογάριάζε νὰ ἐνισχύσῃ τὸν σταθμὸ αὐτὸ καὶ μὲ ἄλλους ἱεραποστόλους. Γι' αὐτὸ κρίθηκε σκοπιμότερο ὁ Robertson νὰ σταλεῖ κάπου ἄλλου ὅπου θὰ ἦταν πιὸ χρήσιμος²³. Τότε ὁ Robertson ἐπισκέφθηκε τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ εἰσήγησή του ἦταν ὅτι δύο ἱεραπόστολοι θὰμποροῦσαν νὰ προσφέρουν πολλὰ στοὺς 200.000 ἑλληνες πού ἦταν συγκεντρωμένοι ἐκεῖ. Στις 25 Σεπτεμβρίου 1838 ἀποφασίστηκε νὰ τεθεῖ ὁ Robertson ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἱεραποστολῆς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ πάει ἀμέσως στὸ νέο του πόστο (ὅπου καὶ ἔφτασε στις 24 Ἀπριλίου 1839) μόλις τακτοποιοῦσε τὶς ἐκκρεμότητες στὴ Σύρο. Τὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ τυπογραφείου τὸν πούλησε σὲ ἱκανοποιητικὴ τιμὴ στὸν Ὑδραῖο Παντελεῖ Κ. Παντελεῖ πού διατηροῦσε τυπογραφεῖο μὲ τὸ ὄνομα «Ὁ Ἀνεξάρτητος»²⁴.

Ἀπὸ τὴ συριανὴ περίοδο τοῦ τυπογραφείου, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο Καραμανλήδικα κείμενα, ἔχομε τὰ παρακάτω βιβλία:

23. W. Cutter, ὁ.π., σ. 586 - 587.

πούλησε τὸ τυπογραφεῖο στὸν Παῦλο

24. Ὁ Π.Κ. Παντελεῖς τὸ 1842

Ἡσαΐα πού τὸ μετονόμασε σὲ Φιλέλευ-

- 1834 — Ἀπάντησις πρὸς τὴν γενομένην διατριβὴν παρὰ τοῦ κυρίου Γερμανοῦ κατὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν καὶ κατὰ τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας, ὑπὸ Ν. Βάμβα [ἄ.ἔ.] (Γκ 2339).
- Αὐτοσχέδιος ὁμιλία τοῦ κυρίου Ν. Βάμβα γενομένη ἐν Ἑρμουπόλει τῇ ζ' Μαρτίου 1834. . . 1834 (Γκ 2346).
- Ἑσωτερικαὶ ἐνέργειαι τῆς ἐμπνεύσεως τῶν Γραφῶν. Θεωρία . . . μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Ν. Βάμβα (Γκ 2379).
- Ὁμιλία παρὰ τοῦ κυρίου Ν. Βάμβα εἰς τὴν καθίδρυσιν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ γυμνασίου τῆς Ἑρμουπόλεως τὴν 18 Νοεμβρίου 1834 (Γκ 10277).
- Ὁμιλία παρὰ τοῦ κυρίου Ν. Βάμβα εἰς τὴν Α' ἐτήσιον ἐξέτασιν τοῦ ἐν Ἑρμουπόλει Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου, τὴν 25 Αὐγούστου 1834, 1834, 1834 (Γκ 2403).
- Ὁμιλία παρὰ τοῦ κυρίου Ν. Βάμβα εἰς τὴν Γ' ἐτήσιον ἐξέτασιν τοῦ Φιλελληνικοῦ Παιδαγωγείου . . . 1834 (Γκ 2405).
- Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας πρῶτον μὲν τυπωθεῖσα διὰ τὸν Δ. Κοραῆν, εἰς χρῆσιν τῶν κοινῶν σχολείων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους . . . Ἔκδοσις 3. 1834 (Ἑραν. Α887).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἐνώχ καὶ Νῶε. 1834 (Γκ 2436).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ. 1834 (Γκ 2437).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἰωσήφ. 1834 (Γκ 2438).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Λῶτ καὶ ὁ Μελχισεδέκ. 1834 (Γκ 2439).
- 1835 — Γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς ἐλληνικῆς γλώσσης συνταχθεῖσα διὰ τοὺς ἀρχαρίους ὑπὸ Νεοφύτου Βάμβα. 1835 (Γκ 2462).
- Κλῆμαξ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης . . . Μέρος πρῶτον. Ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Ἰακώβ. Ἔκδοσις β'. 1835 (Γκ 2511).
- Περίληψις τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου διὰ τοὺς ἀλληλοδιδασκομένους, καὶ κάθε Χριστιανὸν ὑπὸ Ν. Νικητόπλου. 1835 (Γκ. 2546).
- Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας . . . ἔκδοσις 4. 1835 (Γκ 2579).
- 1836 — Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς τὴν κηδεῖαν τοῦ Δημητρίου Σταυρινοῦ . . . ὑπὸ Λουκᾶ Σακελλαρίδου. 1836 (Γκ 2677).
- Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου Λόγος περὶ ἱερωσύνης . . . 1836 (Γκ 2738).

θέρα *Τυπογραφία* καὶ τὸ διατήρησε ὡς
τὸ 1861. Βλ. Ἀνδρέου Χούμη, *Περὶ*

τυπογραφίας ἐν Σύρῳ, Σύρος, 1901,
σ. 8 - 9.

- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἰώβ καὶ ὁ Μωυσῆς. 1836 (Γκ 2739).
- 1837 — Ἐσωτερικαὶ ἐνάργειαι τῆς ἐμπνεύσεως τῶν Γραφῶν. Θεωρία ὠφελιμωτάτη... μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Ν. Βάμβα. 1837 (Γκ 2799).
- Ἐχεις χρεῖαν ἀπὸ φίλον. 1837 (Γκ 2802).
- Ὁ ὀρφανὸς ἢ ὁ πειρασμὸς τοῦ πτωχοῦ. 1837 (Γκ 2862).
- Ἰώβ (Ἐρavn. Α891).
- Ὁ Σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. 1837 (Γκ 2865).
- Συμφωνία τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν γλῶσσαν... 1837 (Γκ 2891).
- Συνδιάλεξις μὲ νέον τινὰ περιηγητὴν. Ἔκδοσις 2 (Γκ 2892, Π. 148).
- Τὸ λαχεῖον (λοταρία). 1837 (Γκ 2904).
- Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου Λόγος περὶ ἱερωσύνης. Κατὰ τὴν ἑκδοσιν τοῦ Βεγγελίου. 1837 (Γκ 2905).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ. 1837 (Γκ 2910 Π. 149).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Μωυσῆς. 1837 (Γκ 2911).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Φαραὼ καὶ ὁ Βαρλαάμ 1857 (Γκ 2912, Π. 150).
- 1838 — Ἀγγελία ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ πρὸς σέ. 1838 (Γκ 2920, Π. 151).
- Ἀπάντησις πρὸς τὴν γενομένην διατριβὴν παρὰ τοῦ κ. Γερμανοῦ κατὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν. ἄ.ἔ. (Γκ 2927).
- Αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ πρόοδοι τῆς Ἀμαρτίας. 1838 (Γκ 10339).
- Βίος τοῦ Ἰωσήφ, ληφθεὶς ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. 1838 (Γκ 2931, Π. 153).
- Διάλογος μεταξὺ δύο φίλων. 1838 (Γκ 10341).
- Αἱ δύο ὁδοί. 1838 (Γκ 2923, Π. 152).
- Ὁ εἰς τὸ νοσοκομεῖον γέρον. 1838 (Ἐρavn. Α527).
- Ἐχεις χρεῖαν ἀπὸ φίλον; 1838 (Ἐρavn. Α47).
- Ἰάκωβος ὁ καθαρίζων τὰς καπνοδόχας. 1838 (Γκ 2976).
- Ὁ ἄραψ μάρτυς. 1838 (Γκ 6742).
- Ὁ καιρὸς καὶ ἡ αἰωνιότης. 1838 (Ἐρavn. Α528).
- Ὁ παλαιογράφος φιλόσοφος. 1838 (Γκ 3010).
- Περὶ τῆς μελέτης τῆς Ἀγίας Γραφῆς. 1838 (Ἐρavn. Α49).
- Πρὸς τὰς μητέρας οἰκογενειῶν. 1838 (Γκ 10347).

- Σύνητομος απόδειξις τῆς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ. 1838 (Γκ. 3055).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἀχαάβ καὶ ὁ Ἰωσάφατ. 1838 (Γκ. 10353).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Δαβίδ. 1838 (Γκ. 3067, Π. 155).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Ἥλει καὶ ὁ Σαμουὴλ (Ἑρ. Α. 200).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Σαούλ. 1838 (Γκ. 3068).
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί: Ὁ Σολομών. 1838 (Ἑρ. Α. 529).
- Ψυχοφελὴς συλλογὴ ἐκ διαφόρων συγγραφέων. 1838 (Γκ. 3076).

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιτύπων, δηλαδή τὰ «τραβήγματα», γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Φιλελληνικοῦ Τυπογραφείου, κυμαίνονταν ἀπὸ 750 μέχρι 3.000 ἀνὰ ἔκδοση (2.500 ἦταν ὁ πρὸ συνηθισμένος ἀριθμὸς).

Στὸν κατάλογο τῶν βιβλίων ποὺ ἔστειλε στὴν Ἀμερικὴ γιὰ τὸ 1837, ὁ Robertson ἀναφέρει τὰ ἑξῆς «τραβήγματα»:

- Συμφωνία τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων, 1837: 3.000 ἀντίτυπα.
- Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Λόγος περὶ ἱερωσύνης, 1837: 750 ἀντίτυπα.
- Ἰώβ, 1837: 1.500 ἀντίτυπα.
- Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί. Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, 1837: 2.000 ἀντίτυπα.

— Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί. Μωυσῆς, 1837: 2.000 ἀντίτυπα.

— Χαρακτῆρες ἱερογραφικοί. Φαραώ, 1837: 2.000 ἀντίτυπα.

Οἱ ὑπόλοιπες ἑξὶ ἐκδόσεις τοῦ ἱεραποστολικοῦ τυπογραφείου τῆς Σύρας τὸ 1837 ἔγιναν σὲ 2.500 ἀντίτυπα ἢ κάθε μία²⁵.

Ἐπίσης, στὸν κατάλογο ποὺ ἔστειλε ὁ Robertson γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ 1838 σημειώνει ὅτι ὅλοι οἱ τίτλοι — σύνολο: εἰκοσιένας — τυπώθηκαν σὲ 2.500 ἀντίτυπα, μὲ μία ἐξαίρεση: τὸ «Ἐχεις χρεῖαν ἀπὸ φίλον;» ποὺ τυπώθηκε σὲ 2.000 ἀντίτυπα²⁶.

Γιὰ τὰ προηγούμενα χρόνια δὲν ἔχουμε καταλόγους τῶν ἐκδόσεων τοῦ τυπογραφείου. Πάντως σὲ ἓνα γράμμα τοῦ τῆς 2 Μαρτίου 1835 ὁ Robertson δίνει τὶς ἀκόλουθες πληροφορίες: γράφει ἐκεῖ ὅτι ἡ «Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας» τοῦ Κοραΐ, ποὺ τυπώθηκε σὲ 2.000 ἀντίτυπα ἐξαντλήθηκε. Καὶ ἔτσι τὴν ἐπόμενη φορὰ θὰ τὴν τυπώσει σὲ 3.000²⁷. Γνωρίζουμε, ἐπίσης, ὅτι τὰ δύο μονόφυλλα μὲ λόγους τοῦ

25. "Spirit of the Missions", τ. Γ' 1838, σ. 254.

26. αὐτ., τ. Δ' 1839, σ. 108.

27. αὐτ., τ. Α' 1836, σ. 45 - 46.

Νεοφύτου Μεταξά, ἐπισκόπου Ταλαντίου κυκλοφόρησαν, τὸ 1833, σὲ 300 καὶ 600 ἀντίτυπα τὸ καθένα²⁸.

Ἀναλυτικώτερα, ἀπὸ τὴν ἔδρυση τοῦ τυπογραφείου στὴν Τήνο ὡς τότε ποὺ ἔκλεισε καὶ ὁ Robertson ἐγκαταστάθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τυπώθηκαν²⁹:

1.883.400 σελίδες, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τοῦ 1833.

1.007.300 » τὸ 1834.

1.891.300 » τὸ 1835.

1.711.400 » τὸ 1836 - 1837· τὸ 1836 οἱ ἐργασίες τοῦ τυπογραφείου περιορίστηκαν ἐξ αἰτίας τῶν δυσκολιῶν ποὺ ἀντιμετώπισαν οἱ ἱεραπόστολοι.

2.333.500 » τὸ 1838.

Ἡ πληθώρα αὐτῇ τῶν ἱεραποστολικῶν ἐντύπων μᾶς κάνει ν' ἀπορροῦμε γιὰ τὸν προσορισμὸ τους καὶ τὴν τύχη τους. Δυστυχῶς ὁ Robertson στίς ἀναφορὰς ποὺ ἔστειλε στὴν Ἀμερικὴ ποτὲ δὲν ἔγραψε ἀναλυτικὰ πῶς καὶ ποῦ διέθετε τίς ἐκδόσεις αὐτές. Πότε πότε, μόνον, ἀναφέρει γιὰ μερικὰ βιβλία ποὺ χάρισε ἢ γιὰ ἄλλα ποὺ ἐλπίζει ὅτι θὰ μπορέσει νὰ πουλήσει. Τὰ σχολικὰ βιβλία ἦταν αὐτὰ ποὺ εἶχαν τὴ μεγαλύτερη κίνηση καὶ ἀπ' αὐτὰ πάλι ξεχώριζε ἡ Γραμματικὴ τοῦ Νεοφύτου Βάμβα.

« ... Ἡ διαμοίραση βιβλίων εἶναι πολὺ ἱκανοποιητικὴ ἀλλὰ οἱ πωλήσεις μας ἀκόμη πολὺ χαμηλές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Γραμματικὴ τοῦ Βάμβα ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχω πουλήσει 120 ἀντίτυπα πρὸς 2 δραχμὲς τὸ καθένα... »³⁰.

Ἀπὸ σποραδικὰς ἐπίσης μαρτυρίες τοῦ Robertson μαθαίνομε μερικὰ ἀπὸ τὰ μέρη ὅπου ἔφθαναν οἱ ἐκδόσεις του.

« ... Ὁ κ. Jetter μοῦ ἔγραψε ὅτι χρειάζεται πολλὰ ἀντίτυπα τῆς Γραμματικῆς τοῦ Βάμβα· ἀπὸ τὸ ἄλλο ἔργο τοῦ Βάμβα, "Ἑσωτερικαὶ ἐνάργειαι..." δὲν πούλησε οὔτε ἓνα ἀντίτυπο ἀλλὰ ἔδωσε πολλὰ στοὺς παπάδες καὶ δασκάλους τῆς Σμύρνης καθὼς καὶ στὰ γειτονικὰ χωριά, καὶ ὅτι ἐπίσης ἔδωσε ἀρκετὰ ἀντίτυπα στὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἐφέσου, ποὺ θὰ τὰ προωθήσει στὸ ἑσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μαζὶ μ' αὐτὰ ὁ ἀρχιεπίσκοπος θέλει ἀρκετὰ ἀντίτυπα ἀπὸ τὴν ἑλληνο-τουρκικὴ Γραφή, ὅταν τελειώσει, γιὰ νὰ τὰ μοιράσει στὸ ἑσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκεῖ ὅπου δὲν καταλαβαίνουν ἑλληνικά, καθὼς καὶ μιὰ καλὴ προμήθεια

28. W. Cutter, ὁ.π., σ. 584.

1839, σ. 108.

29. αὐτ. σ. 584 - 585 καὶ «Spirit of the Missions» 1838, σ. 254 καὶ

30. "Spirit of the Missions", τ. Α', 1836, σ. 49.

ἀπὸ τῇ σειρᾷ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων...»³¹. «Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Πατριάρχῃ εἶχε πολὺ μικρὰ ἀποτελέσματα μέσα στὸ ἐλληνικὸ βασιλείο κι ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά του, ἔτσι ὥστε πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις μας ἔχουν σταλεῖ στὴ Θεσσαλία, Μακεδονία, Μικρὰ Ἀσία καὶ Αἴγυπτο καὶ ἐπίσης στὰ Ἰόνια Νησιά...»³². «Ἐἶχα γράμμα ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Δράμας τῆς Μακεδονίας· μ' εὐχαριστεῖ γιὰ μιὰ ποσότητα θρησκευτικῶν φυλλαδίων ποὺ τοῦ ἔστειλα γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς περιοχῆς του καὶ θέλει νὰ τοῦ στείλω καὶ ἄλλα...»³³.

Ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ ἐκδόσεις τοῦ Robertson ἔφταναν κι ὡς τὸ Μελένικο, τὴν Ἀδριανούπολη, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν Ὀδησσό.

Ἡ ἐκδοσι καὶ διανομὴ τῶν φυλλαδίων ἀπὸ τοὺς ἱεραποστόλους καὶ ἰδιαίτερα ἡ μετὰφρασι τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν Νεόφυτο Βάμβα, ξεσήκωσε πολλὲς διαμαρτυρίες τὰ χρόνια ἐκεῖνα καὶ στάθηκε ἀφορμὴ γιὰ ἐχθρότητες. Οἱ ἱεραπόστολοι κατηγορήθηκαν ὅτι προσπάθησαν μὲ τὶς ἐκδόσεις τοὺς νὰ προσηλυτίσουν τοὺς νέους σὲ ἄλλες μορφὲς Χριστιανισμοῦ καὶ γενικὰ νὰ ὑπονομεύσουν τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία. Ἀπὸ τοὺς τίτλους ὅμως διαπιστώνομε ἀμέσως ὅτι στὸ σύνολό τους οἱ ἐκδόσεις τοῦ «Φιλελληνικοῦ Τυπογραφείου» ἦταν περισσότερο ἡθικοδιδασκτικὲς καὶ ἐλάχιστα θρησκευτικὲς. Γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὅποιοι καὶ νᾶταν οἱ στόχοι τῶν ἱεραποστόλων, ἡ ἐκτύπωση καὶ διανομὴ τῶν προϊόντων τοῦ τυπογραφείου τοὺς, γραμμένων μάλιστα σὲ γλῶσσα ἀπλῇ καὶ ἀπὸ ὅλους κατανοητῇ, δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἔχει κάποια θετικὴ συμβολὴ στὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Σόφη Παπαγεωργίου

Νοέμβριος 1977

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

31. αὐτ., σ. 47.

33. αὐτ., τ. Α' 1836, σ. 175.

32. αὐτ., τ. Δ' 1839, σ. 109.